

ДОКАЗВАНЕ. ПРЕДМЕТ И ТЕЖЕСТ НА ДОКАЗВАНЕ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО

Ивайло Борисов Ангелов
Национална следствена служба

ESTABLISHING EVIDENCE. SUBJECT AND BURDEN OF PROOF IN THE CRIMINAL PROCEEDING

Ivaylo Bfrisov Angelov
National Investigation Service

Abstract: The topic represents the procedure of establishing evidence in the criminal proceeding in its basic characteristics in the regulated by the Bulgarian legislation manner. Moreover, the matter related to the burden of proof has also been examined, and the subjects who have the right and obligation to prove particular conditions within the scope of the matter of proof.

1. ДОКАЗВАНЕТО В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

Процесът по доказване на престъпната дейност е основата на наказателното правораздаване. Основната му задача е обективно да възстанови момента на престъплението и изясни обстоятелствата, от състава на престъплението, както и тези, които обуславят справедливото наказание за него

Доказването не е хаотичен процес, а се подчинява на определени изисквания на НПК: събирането и проверката на доказателствата, което се извършва от определени държавни органи (органите на досъдебното производство и съдът), с точно изброени способности за доказване (чл. 106 и глава XIV НПК) и доказателствени средства (глава XIII НПК).

Доказателствата не са и не могат да бъдат изчерпателно посочени. В чл. 104 НПК са посочени само основните им характеристики – фактически данни, които са свързани с обстоятелствата по делото, допринасят за тяхното изясняване и са установени по реда, предвиден в НПК

На първо място, доказателствата се характеризират като „фактически данни”, тоест факти от обективната действителност. Те имат или материален характер (веществените доказателства), или нематериален такъв (невеществените доказателства).

На второ място, доказателствата следва да са свързани с „обстоятелствата по делото”, тоест с предмета на доказване. Такава връзка ще бъде налице, ако съответните фактически данни установяват някое обстоятелство от посочените в чл. 102 НПК.

На трето място фактическите данни следва да допринасят за изясняване на дадено обстоятелство от предмета на доказване, тоест ако посредством определен факт става ясно съответното обстоятелство (напр. намерената дактилоскопна следа на местопрестъплението ще установи фактът, че определено лице се е намирало там).

На последно място доказателствата следва да са установени по реда, предвиден в НПК. Това означава – от една страна, тези фактически данни да бъдат събрани и проверени чрез прилагане на съответния способ за доказване, а от друга страна – да бъдат възпроизведени с предвидените в НПК доказателствени средства. В противен случай, фактите не могат да се използват като доказателства.

Правната доктрина^[1] е класифицирала доказателствата на няколко вида: преки и косвени; обвинителни и оправдателни, веществени и невестествени, първични и производни и др.

Критерият за определяне на доказателствата като преки и косвени е отношението на доказателствата към главния факт, т.е. към предмета на доказване. Преките доказателства пряко възпроизвеждат някое обстоятелство, (напр. възприятията на свидетел-очевидец), докато при косвените доказателства връзката между доказателството и обстоятелството е опосредена – тя преминава през установяването на други факти (напр. възприятията на свидетел, който не е очевидец).

Тук трябва да уточним, че неправилно косвените доказателства се наричат улики. Уликите са онези косвени доказателства, които служат за уличаване (разобличаване) на обвиняемия или отегчаване на неговата отговорност, т.е. това са косвените обвинителни доказателства. Присъдите в по-голямата си част се основават на косвени доказателства, тъй като деецът се стреми да остане неразкрит и е естествен стремежът му да не оставя доказателства за престъплението. Когато присъдата се основава само на косвени доказателства, но те трябва в съвкупността си да водят до един единствен възможен извод, който да не се разколебава от други доказателства.

Според това, дали доказателствата разобличават обвиняемия или отегчават неговата отговорност или напротив – оправдават обвиняемия или смекчават отговорността му, доказателствата се делят на обвинителни или оправдателни (чл. 107, ал. 3 НПК). Защитникът е длъжен в рамките на своята процесуална дейност да отправя доказателствени искания за събиране само на оправдателни доказателства (чл. 98, ал. 1 НПК). От друга страна, органите на досъдебното производство и съдът са длъжни да установят обективната истина и в тази връзка те са длъжни да събират и обвинителни, и оправдателни доказателства (чл. 107, ал.3 НПК). Когато тези органи осъществяват дейност по събиране и проверка на оправдателни доказателства, дейността им наподобява тази на защитника. По тази причина в теорията се смята, че те осъществяват т. нар. „служебна защита”, която не бива да се бърка със защитата от служебен защитник.

Критерий за разграничението на веществените и невестествените доказателства е дали те имат веществен (материален характер) или не.

Веществените доказателства имат материален характер – те могат да бъдат видени, пипнати, помирисани чрез сетивните органи на човека. Те са регламентирани в глава XII НПК (чл. 109 - 113). Невеществените доказателства са факти, възприетите и отразени в човешкото съзнание на свидетелите и обвиняемите (подсъдимите). Те са регламентирани в няколко процесуални разпоредби^[2]. Способ за приобщаването им е разпитът, а възпроизвеждането им е посредством гласните доказателствени средства (обяснения и показания) и писмени доказателствени средства (протоколите за разпит на обвиняем или свидетел). Има схващане^[3], че и електронните данни също са невестествени доказателства които се материализират посредством веществени доказателствени средства (хардискът, компактдискът, флашпаметта, дискетата и пр.).

Процесът на доказване се състои от няколко етапа: допускан, събиране, проверка и оценка на доказателствения материал.

Допускането е процесуална дейност на съответния органа по ръководство и решаване в наказателния процес. При нея субектът посочва някакви факти и прави искане за събирането им. Органът преценява дали тези данни имат връзка с предмета на доказване и постановява акт с който допуска или не допуска събиране им. В съдебното производство такъв акт е определението, а в досъдебното – постановлението. Етапът по допускане е валиден предимно в съдебното производство, тъй като там страните са активните и предимно там се правят доказателствените искания. В досъдебното производство по изключение се стига до доказателствено искане от някой от субектите, защото органите на досъдебното производство по своя инициатива и служебно преценяват кои и какви доказателства да събират. В практиката се е наложила тенденцията, при направено доказателствено искане, органът не издава постановление, с което допуска събирането на доказателства, а пристъпва направо към събирането им. Отказът да се допусне събирането на поискано доказателство следва да бъде с постановление, поради предвидената в НПК възможност то да бъде контролирано от прокурора по реда на чл. 200-203 НПК, респ. по чл. 229 НПК. Правото да се правят доказателствени искания от субектите в наказателния процес не е ограничено от служебното начало и е гарантирано от Закона^[4].

Събирането на доказателствата представлява дейност по откриване, възприемане, закрепване и запазване на фактическите данни, свързани с престъплението. Събирането на доказателствата се извършва посредством прилагане на способите на доказване^[5].

Проверката на доказателствата е дейност по преодоляване на празноти и противоречия в доказателствения материал. Тя се осъществява посредством събиране на нови доказателства, с които се допълват, потвърждават или опровергават изводите, предизвикани от „проверяваните“ доказателства. Някои способности служат и за събиране, и за проверка на доказателствения материал, а някои от способите са само за проверка. Способи за събиране и проверка са разпит, оглед, претърсване, изземване и специални разузнавателни средства. Например, разпитът може да служи и за събиране на доказателства, но и за проверката на вече събрани такива (повторен разпит или очна ставка). Други способности служат само за проверка. Такива са експертизата и следствения експеримент.

Оценката на събрания и проверен доказателствен материал е мисловна логическа дейност. Тя се извършва от всеки участник в процеса, както и от всички останали (напр. публика, журналисти...). Най-важната оценка е тази на органа по ръководство и решаване на съответния стадий на наказателния процес. Оценката е свързана с относимостта на доказателствения материал (връзката му с предмета на доказване), допустимостта (спазена ли е процесуалната форма на доказателствените средства и редът при прилагането на способите), достоверността (истинността), както и достатъчността на доказателствения материал (предела на доказване). Оценката на доказателствения материал личи от обстоятелствената част на обвинителния акт, респ. постановлението за прекратяване на наказателното производство, от аргументацията при пренията на страните в съдебното заседание, както и от мотивите на съда при постановяване на съдебните актове.

2. ПРЕДМЕТ НА ДОКАЗВАНЕ

Законът и доктрината често боравят с различни термини когато определят предмета на доказване (обстоятелствата по делото, обстоятелствата, подлежащи на изясняване, главният факт и пр.)^[6].

Обстоятелствата от предмета на доказване са посочени в чл. 102 НПК:

- Извършеното престъпление и участието на обвиняемия в него;
- Характерът и размерът на вредите, причинени с деянието;
- Другите обстоятелства, които имат значение за отговорността на обвиняемия, включително и относно семейното и имущественото му положение.

Първата група обстоятелства касае извършеното престъпление и участието на обвиняемия в него.

В тази група следва да бъдат изяснени признаците от състава на престъплението, така както е очертан в диспозицията на съответната материалноправна норма. Тук следва да се доказват още и обстоятелствата, които изключват обществената опасност на деянието или виновността на дееца (чл. 12 – 16а), както и тези, които изключват наказуемостта (гл. IX НПК).

На първо място, трябва да бъдат изяснени признаците от обективната страна на престъплението. Ако то е формално следва да бъде изяснено изпълнителното деяние. Ако деянието се осъществява чрез действие, следва да се установи времето, място, обстановка, начин на извършване и всички останали характеристики. Ако то се осъществява чрез бездействие, следва да се изясни кога, къде, по какъв начин е бил длъжен да действа деецът. Тук трябва да се установят предметът и средствата за извършване на деянието. Ако престъплението е резултатно, следва да се установят и общественно-опасните последици, както и причинната връзка между тях и деянието. При двуактните и сложните престъпления на установяване подлежат всички актове от структурата им. При продължените престъпления следва да се изясни и периодът, през който е траело престъпното състояние. При продължаваните престъпления следва горните признаци да са установени за всяко едно от деянията, включени в продължаваното престъпление.

На второ място следва да се установи субектът на престъплението. Тук трябва да се изяснят задължителните признаци, които правят едно лице наказателно отговорно – да е навършило 14 години и да е осъществило деянието в състояние на вмняемост. Ако субектът има особени качества (длъжностно лице, орган на власт, военно лице, лекар и пр.), то те задължително следва да бъдат установени, тъй като много престъпления в основните, квалифицираните или привилегированите си състави изискват това качество на дееца.

На трето място, в тази група следва да се установи вината, като задължителен признак от субективната страна на престъплението. Ако има допълнителни признаци от субективна страна (специална цел – напр. прикрие друго П, користна цел, намерение да присвои вещта или да ползва МПС и др.); подбуди (напр. етнически или расистки подбуди при престъплението по чл. 163 НК), емоционално състояние (напр. при убийство в състояние на афект по чл. 118), предварителен сговор и др., те също трябва да бъдат установени, ако са квалифициращи или привилегировани признаци или елемент от основния състав.

Ако има квалифициращи или привилегировани признаци – те също подлежат на установяване в тази група обстоятелства, независимо дали касаят обективната страна (напр. особено мъчителен начин, по време на пожар, опасен рецидив и пр.), субективната страна (напр. предварителен сговор) или субекта (напр. лице от мъжки пол,

военнослужещ, длъжностно лице и др.). Ако има смекчаващи и отегчаващи вината обстоятелства, които не са квалифициращ или привилегирован признак, или не са елемент от основния състав (като особени подбуди, мотиви, цели, емоционално състояние (напр. ревност; раздразнение, провокирано от пострадалия и пр...), то те трябва да бъдат установени в третата група обстоятелства, тъй като касаят наказуемостта.

Ако е налице съвкупност от престъпления – следва да се докажат признаците от състава на всички престъпления, включени в съвкупността.

Втората група обстоятелства касаят характерът и размерът на вредите, причинени с деянието.

Тук се доказват несъставомерните вреди, тъй като съставомерните вреди, като престъпен резултат, се доказват в първата група обстоятелства, явявайки се част от състава на престъплението. В тази група следва да се установи пострадалия, респ. ощетеното юридическо лице.

Третата група обстоятелства са тези, които са от значение за отговорността на обвиняемия и касаят индивидуализацията на наказанието от съда, съобразно условията на глава V от общата част на НК. Те имат значение и за преценката относно необходимостта от вземане на мярка за процесуална принуда и какъв да бъде нейния вид.

Тук следва да се направи разграничение между обстоятелствата, които отегчават или смекчават отговорността и обстоятелствата, които отегчават или смекчават вината. Първите касаят субекта, а вторите – субективната страна на престъплението – вината.

Смекчаващите и отегчаващите отговорността обстоятелства са тези, от които може да се направи извод за обществената опасност на дееца. Такива са например: съдебното минало на дееца към момента на деянието (брой осъждания и за какви престъпления, като следва да се изключат осъжданията, които са квалифициращ признак „повторност”, „рецидив”, тъй като в този случай те подлежат на установяване в първата група, тъй като са част от състава на престъплението); влезли в сила присъди след деянието за нови престъпления; неприключилите наказателни производства; поведението на дееца по време или след престъплението (напр. възстановяване на щетите или оказана помощ на пострадалия, когато тези обстоятелства не са привилегирован състав; съпричиняването на резултата от страна на пострадалия, пияно състояние, когато не е квалифициращ признак, краткия период от предишно осъждане и деянието, за което се провежда наказателното производство и пр.); поведението на дееца по време на самото наказателно производство (напр. натиск върху свидетелите е отегчаващо обстоятелство, а самопризнанието – смекчаващо такова); характеристичните му данни (добри или лоши); трудовата и обществената му биография; наличието на повече от един квалифициращ (привилегирован) признак; здравословното състояние (напр. тежки заболявания); възрастта на дееца (младата или напредналата възраст е смекчаващо обстоятелство) и др.

По отношение на субективната страна на престъплението, тези обстоятелства въздействат върху психологията на дееца при формиране на вината. Те могат да я изключват^[7], отегчават или смекчават^[8].

Такива обстоятелства са подбудите, мотивите за извършване на престъплението, особените цели, които преследва деецът, предварително формирания умишъл, афектираното му състояние, емоционалното състояние, в което се е намирал при осъществяване на престъплението и др. В чл. 54, ал. 1 НК е споменато само едно обстоятелство, касаещо вината – подбудите за извършване на престъплението. Няма ни-

какво съмнение, че освен подбудите, следва да се установят и останалите упоменати обстоятелства.

Възможно е един и същи факт да е квалифициращ, респ. привилегирован признак за едно престъпление и да е отегчаващо или смекчаващо (вината или отговорността) обстоятелство – за друго. Например, състоянието на афект, предизвикан от пострадалия ще е привилегирован признак за нанасянето на телесна повреда (чл. 132, ал. 1 НК), но ще е смекчаващо вината обстоятелство, ако в това състояние деецът е отвялък или обидил пострадалия. Така също предишното осъждане на лишаване от свобода не по-малко от 1 година, което не е отложено при условията на чл. 66 НК, ще е квалифициращо обстоятелство „опасен рецидив“ за престъплението по чл. 196 НК, но ще е отегчаващо отговорността обстоятелство за престъпление по чл. 122, ал. 1 НК.

С други думи когато обстоятелствата са квалифициращи (привилегировани) признаци – те се установяват в първата група, тъй като НК ги е предвидил като част от състава на престъплението (чл. 56 НК), а когато са отегчаващи (смекчаващи) обстоятелства – се изясняват в третата група, тъй като тогава не са взети предвид от закон при определяне на престъплението и ще имат значение само за наказуемостта^[9].

В контекста на изложеното, следва да се отбележи, че съществува разлика между понятията „предмет на доказване“ и „предели на доказване“. Последните представляват обемът от доказателствен материал, който трябва да бъде събран и проверен по конкретното наказателно дело, за да може да се постанови правилен акт на органа по ръководство и решаване на съответния стадий.

3. ТЕЖЕСТ НА ДОКАЗВАНЕ

Под тежест на доказване се свързва със субекта, който следва да докаже обвинението. Тя лежи върху този който осъществява основната обвинителна функция (органиците на досъдебното производство, респ. частният тъжител), тъй като той е инициаторът на наказателното производство. По дела от общ характер, това са органиците на досъдебното производство, а по дела от частен характер – върху частният тъжител. Ако те не успеят да обосноват правилността и основателността на твърдяното в обвинението, ще понесат неблагоприятните последици от това и ще се приеме, че твърдяното не е станало, съответно подсъдимият ще бъде оправдан изцяло или по някои от пунктовете на обвинението.

Тежестта на доказване се различава от задължението за доказване. При тежестта на доказване, когато не се докажат възражения или твърдения, последните се считат за нестанапи, докато при задължението за доказване, ако не се докаже твърдяното то това няма негативни последици за лицето. Например, ако защитникът твърди определени факти и обстоятелства, но не успее да ги докаже, от това не следва да се правят негативни изводи, които биха навредили на защитата, но ако прокурорът твърди факти и не успее да ги докаже, то тогава за обвинението ще възникнат отрицателни последици, защото ще последва оправдателна присъда.

От своя страна органиците на досъдебното производство имат и задължение за разкриват обективната истина и в този смисъл те са длъжни да събират и проверяват и оправдателните доказателства. Този принцип не се отнася до частният тъжител.

Обвиняемият няма тежест на доказване, нито задължение да доказва, а има право да доказва факти, които обосновават неговата защитна позиция – чл. 103, ал. 2 НПК. Той не само че не е длъжен да доказва невинността си, но и в същото време не следва да се правят изводи в негова вреда, дори и в случай, че не е дал или пък

отказва да даде обяснения по повод повдигнато обвинение или по повод на това, че не е успял да докаже своите възражения.

Частният обвинител и гражданският ищец не носят тежест на доказване, а имат право да доказват определени факти, защитавайки свои лични права и законни интереси.

Частният тъжител също е гражданин, но той осъществява основната обвинителна функция по дела от частен характер и със своите действия инициира съдебно производство. Затова той носи тежест на доказване, подобно на прокурора по дела от общ характер. Наред с това, обаче, частният тъжител е и пострадал от престъплението и затова е и субект на правото на защита. По тази причина той участва в процеса, дотолкова доколкото намери за необходимо, с оглед защитата на своите права и законни интереси, той е активен дотолкова, доколкото прецени, че трябва да действа.

Защитникът също не носи тежест на доказване, а носи задължение за доказване на онези обстоятелства, които са в полза на обвиняемия, респ. на подсъдимия. Ако той имаше тежест на доказване, то всеки неуспешен опит за доказване на невинността от защитата, щеше да се тълкува в полза на обвинението.

Съдът също няма тежест на доказване, а е длъжен да събира доказателства само по изключение и то не за да подкрепи тезата на обвинението или защитата, а за да разкрие обективната истина. (чл.107, ал.2 НПК). Когато съдът събира доказателства по своя инициатива, той го прави не за да поддържа или опровергава тезата на обвинението или защитата, а за да установи обективната истина.

Тежестта на доказване не може да се прехвърля от прокурора върху подсъдимия, дори в случаите, когато първоинстанционният съд е постановил осъдителна присъда. Подсъдимият няма тежест да доказва, че осъдителната присъда е неправилна. Това ще прецени въззивният съд, който има задължение да провери изцяло правилността и (чл.314 НПК). И във въззивното производство тежестта на доказване продължава да лежи върху прокурора, респ. частният тъжител, като главни обвинители в процеса. Това е в полза на подсъдимия и му дава „процесуално предимство“ да не се налага да доказва отрицателен факт, т.е. че не е извършил това, в което го обвиняват. Забраната за разместването на доказателствената тежест намалява вероятността от съдебна грешка.^[10]

Мотивът на законодателя да даде такова предимство на обвиняемия е разбиранието, че ако се допусне съдебна грешка, по-добре е тя да е в интерес на виновен, който да бъде оневинен, отколкото на невинен човек, който да бъде несправедливо посочен за виновен (принципът „По-добре сто виновни на свобода, отколкото един невинен в затвора“).^[11]

Всичко изложено по-горе обуславя изводът, че доказването на едно престъпление стои в основата на наказателния процес. Доказването трябва да обхване всички възможни версии, така че ако подсъдимия бъде признат за виновен, обвинението да бъде доказано по несъмнен начин. Това означава, че изводът за виновността на лицето, което е изправено пред съда трябва да е единствено възможният. Ако от събраните доказателства произтичат няколко възможни извода, това означава, то обвинението остава недоказано и подсъдимият следва да бъде оправдан.

Литература, бележки:

1. Павлов, Ст. „Наказателен процес на НРБ”, 1979 г., стр. 392 и сл.
2. чл. 117 НПК „Със свидетелски показания могат да се установят всички факти, които свидетелят е възприел ...”; 118, ал. 3 „Не могат да бъдат свидетели и лица-

- та, които поради физически или психически недостатъци не са способни да възприемат правилно фактите...”; 144, ал. 2, т. 4 и 5 „Експертизата е задължителна, когато съществува съмнение относно: „способността на обвиняемия или свидетеля правилно да възприема фактите...” и чл. 170, ал. 1 „Непосредствено преди да се извърши разпознаването, обвиняемият и свидетелите се разпитват...за състоянието, в което са се намирали при възприемането на лицето или предмета...”.
3. Маринова Г., сп. „Правна мисъл” 2002, бр. 3
 4. напр. чл. 107, ал. 4 НПК; чл. 229 НПК; чл. 275 НПК; чл. 79 НПК; чл. 87 НПК, чл. 90 НПК; чл. 320, ал.1 НПК и др.
 5. чл. 106 и глава XIV от НПК
 6. [напр. чл. 14, ал.1 НПК, чл. 35, ал. 3 НПК, 69, ал.1, 104, 109, 138, ал. 5, 139, ал. 2, 144, ал. 1, 155, ал. 1, 225, 266, ал. 1 и пр.)
 7. фактическа грешка – чл. 14 НК, случайно деяние – чл. 15 НК, изпълнение на неправомерна служебна заповед – чл. 16 и деяние, извършено от лице, пострадало от трафик – чл. 16а НК
 8. напр. нанасянето на тежка телесна повреда при фактическа грешка ще е изключващо вината обстоятелство; нанасянето на тежка телесна повреда поради ревност ще е смекчаващо вината обстоятелство, а тежка телесна повреда, нанесена предумишлено ще бъде отегчаващо.
 9. чл. 56 НК
 10. Манев, Н. „Наказателно-процесуално право. Ръководство за студенти”, София: Изд. „Ромина“, 2009 стр. 179-183.
 11. Moore, B.N., Parker, R. (2009). Critical thinking. 9th ed. New York, NY: McGraw-Hill. pp. 222-6.